

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשונה של מגילת איכה*

א.

מספר ניכר של ניבים וצירופי-לשון מן הרווחים בלשוננו היום מקורם במגילת "איכה". אך לא תמיד זהה משמעות הניב או הצירוף בשימוש הלשון היום עם משמעותו המקורית במגילה, שבה היה שימוש ציורי על פי רוב. נביא כאן אחדים מן הצירופים הללו:

אנו משתמשים בירד פלאים על פי "ותרד פלאים" שבאיכה (א, ט); הוריד דמעה על-פי "הוריד כנחל דמעה" (ב, יח); השיב נפש על פי "משיב נפשי" (א, טז); שפך חמה על פי "שפך כאש חמתו" (ב, ד); שפך לב על פי "שפכי כמים לבך" (ב, יט); פצה פה על פי "פצו עליך פיהם כל אויביך" (ב, טז). מן הכתוב באיכה (ב, יב) "בהשתפך נפשם אל חיק אמותם" גורנו את המושג השתפכות נפש. מחמד עין משמש בפירו על-פי הכתוב באיכה (ב, ד) "ויהרג כל מחמדי-עין"; וכן בראש חוצות על-פי "העטופים ברעב בראש כל חוצות" (ב, יט). פיוצא באלה הביטויים חדשים לבקרים (ג, כג); כלילת יפי (ב, טו); פליט ושריד (ב, כב); טפחתי ורביתי

---

* נוסח מורחב של שיחה, ששודרה בשידורי ישראל, בערב שבת

(ב, כב); מטרא לחץ (ג, יב); המטלאים בפז (ד, ב) ועוד. גם המונח הפוגה, שאנו משתשים בו לציון הפסקה זמנית בפעולות לחימה, שאול מהכתוב באיכה (ג, מט) "עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות". מעניין הוא השימוש שאנו עושים בפיטוי לא עליכם על-פי "לא אליכם כל-עברי דרך" (א, יב); ומפורסם ביותר הוא הצירוף המשמש לפתיחת מודעות אבל נפלה עטרת ראשנו, שאף הוא שאול מאיכה (ה, טז).

מגילת איכה היא אוסף של שירי קינה. מן הראוי הוא לבדוק, אילו מן התכונות הלשוניות של השירה המקראית מתגלות בה.

ב.

ככל שירה גם מגילת איכה משמרת תכונות לשון ארכאיות. נציין מקצתן: צורות מעין רבתי עם, רבתי בגוים, שרתי במדינות (א, א), ובכתיב גם יושבתי בארץ עוץ (הקרי: יושבת), המצויות במגילתנו, מתבארות פשרידים של צורת נסמך עתיקה, שהכילה סיומת קדומה לציון השייכות. פידוע, ידעו הלשונות השמיות שלוש יחסות ("קאזוסים"), שציינו, ע"י סיומת שונה, את מעמדן של שם-העצם במשפט. יחסות אלו נשמרו באכדית, באוגריתית בערבית הקלאסית. ניתן להניח, שאף העברית ידעה יחסות אלו, אך הן נעלמו ממנה במרוצת הזמן, כפי שקרה גם בערבית המדוברת. חיוק להנחה זו מהוים שרידים של "בְּנוּ בְּעוֹר" (במד' כד, ג); "חִיתוֹ-אַרְץ" (בר' א, כד) ועוד; ואף במגילתנו, כאמור, שכיחות צורות מטיפוס זה.

צורה ארכאית היא גם פניגי הגוף למדברים – נַחְנוּ – הבא במגילתנו בכתוב: "נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת"

ג, מב), ומצוי הוא במקרא רק עוד ארבע פעמים. הצורה הרגילה במקרא היא, כידוע, אַנְחָנוּ, אך צורת נחנו מצויה גם בחרסי לכיש, שזמנם סוף ימי בית ראשון.

מיוחדת היא גם הצורה בוכיה שבפי המקונן: "על אלה אני בוכיה" (א, טז). לפנינו אחת הדוגמאות – בצד הוֹמִיה, צוֹפִיה, פוֹרִיה ועוד (האחרונות לא באיכה) – של קיום היֹד השורשית של למ־ד־הפועל. הצורות הרגילות של בינוני־פועל בניין קל בגזרת ל־ה הן, כידוע, בּוֹכָה, צוֹפָה, הוֹמָה וכיו"ב, ובמגילתנו, כאמור, אנו מוצאים בּוֹכִיָה.

צורה קדומה אחרת המודמנת במגילת איכה היא צורת פֶּעַל תחת פֶּעַל הרגילה יותר. כך נמצא במגילתנו "אָבַד וּשְׁבַר בריחיה" (ב, ט) – תחת אָבַד וּשְׁבַר. צורת פֶּעַל מתאימה יותר לצורה הערבית – פֶּעַל – שעי"ן־הפועל מונעת בה בפתח, ואף בעברית מתקיימת תנועת פתח בשאר גופי העבר: שְׁבַרְתִּי, שְׁבַרְתָּ וכו'. הצירי חדר, כנראה, לגוף שלישי עבר בהשפעת העתיד. כלומר: מתוך אנאלוגיה לצורת יִשְׁבַר נוצרה צורת שְׁבַר.

ג.

עד כאן עמדנו על צורות לשון עתיקות במגילתנו. אך כמה תופעות לשון במגילתנו ניתן לפרנסן או כצורות עתיקות או כמבשרי יסודותיה של לשון חז"ל לעתיד לבוא, ויש בהן יסודות לשון, שרישומה של הארמית טבוע בהם. כך, למשל, אנו מוצאים פעמיים במגילת איכה סיומת ריבוי ין (בנוי!). כך אומר המקונן פעם אחת (א, ד) "כל שעריה שוֹמְמִין", ממש כדרך שאנו מוצאים במשנה. (אך פעם אחרת הוא גורס

“היו בני שוממים”, במי”ם, כדרך הרגילה במקרא.) ובמקום אחר במגילה נשתמרה צורת ריבוי זו בפתיב בלבד: “גם תנין חלצו שד” (ד, ג), אך הקרי הוא תנין.

כאמור, אפשר שסימן הריבוי בנוי משמר כאן צורה עתיקה, שכן מצוי הוא במואבית במצבת מישע, והוא רגיל בארמית, ואף במקרא תמצאנו מעט. ייתכן אפוא, שהיה נהוג בלשון הדיבור גם בתקופת המקרא, אך סופרי המקרא נמנעו מלהשתמש בו בלשונם הספרותית. מאידך גיסא, שכיחותו המרובה של סימן ריבוי זה בלשון חז”ל, מאפשרת לראות את השימוש בו במגילתנו כמבשר את השינוי העתיד להתרחש. דומה לזה הוא המצב אשר לשימוש מגילתנו במילית הזיקה ש. פידוע, מילית הזיקה האופיינית ללשון המקרא היא אשר, ואילו בלשון חכמים באה ש תחתיה. בכל זאת מצויה ש גם במקרא, אך במספר מועט יחסית. תן דעתך: אשר באה במקרא בערך 5000 פעם, ואילו ש – 137 פעמים, וחושבים אותה לתופעה מאוחרת. אך במקומות לא-מועטים אי-אפשר שלא לראות בשימוש ש אחד מסימניה של העברית המקראית הקדמונית. כך, למשל, בשירת דבורה: “עד שקמתי דבורה, שקמתי אם בישראל” (שופ’ ה, ז); ויש לזכור, שאף באפודית מצוי כינוי-זיקה ש. כללו של דבר: ש שימשה ברובד עברי קדום, נדחקה לאחר מכן, וחזרה ותפסה מקום בעברית המקראית המאוחרת, עד שקנתה לה שביתה בלשון חז”ל

---

1. ראה G. Bergsträsser, *Das hebr. Präfix* ש, ZAW 29, 1909

ודחקה את רגלי אשר. ובכן, במגילת איכה אנו מוצאים ארבע פעמים ש, בכתובים הבאים: "הזאת העיר שַׁיֵּאמרו כְּלִילַת-יָפִי... (ב, טו); "אך זה היום שֶׁקְרִינֶהוּ... (ב, טז); "טֹבִים הָיוּ חֲלִיל־חֶרֶב מִחֲלָלֵי רֶעֶב שֶׁהֵם יִזְבְּנוּ מִדְּקָרִים... (ד, ט); "עַל הַר־צִיּוֹן שֶׁשָּׁמַם... (ה, יח). אפשר אפוא, ששימוש ש במגילת איכה מצביע אף הוא על ארכאזם, אך סביר יותר להניח, שלפנינו ניצני השימוש המאוחר.

דברים דומים נצטרך לומר גם על המבנה התחבירי של הצירוף "בלא יוכלו יגעו בלבשיהם" (ד, יד). שני הפעלים "יוכלו יגעו" באים כאן בקשר של איחוי ללא צורך של איחוי כגון ו' החיבור (צירוף אֲסִינְדָּטִי), במקום שהיינו מצפים, שיבוא הפועל השני בצורת מקור, כשהוא משועבד לפועל הראשון (בלא יוכלו לנגוע)². מבנה תחבירי כזה שלפנינו מצוי אמנם בשירה המקראית, כגון: "אל תדברו תדברו גבהה גבהה" (= תרבו לדבר... ש-א, ב, ג); "לא אוסיף עוד ארחם..." (= אוסיף לרחם, הושי א, ו); "כי הואיל הלך אחרי צו" (= הואיל ללכת, הושי ה, יא) ועוד. אפשר אם כן, שיוכלו יגעו אינו אלא דוגמה נוספת של מבנה תחבירי כזה בשירה המקראית. אך אין להתעלם מן העובדה, שפועל המתקשר אל יכל מתבקש בו ביתר חוזק של שעבוד. שכן הצירופים תרבו תדברו, אוסיף ארחם, הואיל הלך ניתן לנסחם גם כצירופים סינְדֵּטִיים, כמו: "הִרְבֵּה וְדִבֶּר", "הוֹסִיף וְרָחַם", "הוֹאִיל וְהִלֵּךְ". מה שאינו כן בצירוף יוכלו יגעו,

2. השוה: "ועתה לא נוכל לנגוע בהם..." (יהו' ט, יט).

שאינו ניתן לניסוח סינדרטי "יוכלו ויגעו" ואמנם כל מקום ששורש יכל מתקשר במקרא אל פועל שני, בא הפועל השני בצורת מקור, וזלתי "יוכלו יגעו" שבמגילתנו. ומעניין לציין, שבארמית של יב אנו מוצאים צירופים תחביריים כמו זה שבאיכה, ודוקא עם שורש כהל = "יכל". כך למשל: "ולא יכה לון יהנפקון עליכי ספר חדת"³ (= ולא יוכלו יוציאו עליך ספר חדש... כלומר: לא יוכלו להוציא...); "לא אכל אחר..."⁴ (= לא אוכל אומר... כלומר: לא אוכל לומר...); "לא אכל אקבל עליך..."⁵ (= לא אוכל אקבול... כלומר: לא אוכל לקבול...).

אפשר אפוא, שהשירה העברית המקראית משתמשת גם בצירוף "לא יוכלו יגעו" שבאיכה שימוש תחבירי ארמי, שכן מן המפורסמות הוא, ששימושי לשון אופייניים לשירה המקראית הם מן השכיחים והסטאנדארדיים בארמית⁶.

ד

נטייה ברורה לעבר הארמית ולשון חז"ל אנו מוציאים במגילתנו בתכונות הלשון הבאות:

A.E. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth B.C. Century*, 3

Oxford, 1932, עמ' 22.

4. שם (עמ' 29).

5. שם, שם.

6. תן דעתך על כך, שהדוגמות שהובאו כאן מן הארמית של תעודות יב, לקוחות מלשון יום-יום, המשמשת לחזים, ואין היא לשון שירה וספרות.

אין במגילת איכה פינוי גוף ראשון אָנְכִי, אלא רק אני:
 "על אלה אני בוכיה" (א, טז); "שמעו פי נאנחה אני" (א, כא);
 "אני הגבר ראה עָנִי" (ג, א); "שבתם וקימתם הַבִּיטָה אני מנגינתם"
 (ג, סג). ומעניין לציין, כי בספר ירמיה, למשל, (וכידוע,
 מייחסת המסורת את מגילת איכה לירמיה) נמצא אנכי ואני
 ביחס של שבעה לעשרה בערך. כידוע, מצוי גם אני וגם
 אנכי במקרא. אך אנכי פוחת והולך בספרי המקרא המאוחרים,
 ונעלם לגמרי בלשון חז"ל, וזאת בהשפעת הארמית, שמשמש
 בה אָנָּה, המקביל לאני. הוה אומר: ספר שמוצאים בו רק
 אני ולא אנכי – וזה המצב במגילתנו – מניח לנו להניח קרבה
 לשונית בינו לבין הארמית ולשון חז"ל.

השפעת הארמית ניכרת במגילתנו גם בכתיב. כך תוסברנה
 הצורות יִשָּׂא וּמִטָּרָא בכתיב אלף בסוף: "איכה יועם זהב
 יִשָּׂא הכתם הטוב" (ד, א), "דרך קשתו ויציבני פִּמְטָרָא
 לחץ" (ג, יב). ונעיר, כי חילופי א – ה בסוף תיבה מזדמנים גם
 במגילות ים המלח, ואף בכתיב-יד של המשנה.

גם השימוש בשורש פרק בהוראת "הציל", "גאל", המצוי
 ביותר בארמית, מצוי במגילתנו: "עבדים משלו בנו פִּרְק
 אין מידם" (ה, ח). אין פִּרְק כאן אלא "מציל", כבארמית.
 גם שורש פשח, שהוא יחידאי במקרא, ומזדמן רק במגילתנו –
 "דרכי סורר וַיִּפְשַׁחֵנִי..." (ג, יא) – מצוי הוא בארמית בהוראת
 "בקע".